

11. Karl Mannheim: *Ideológia és utópia*. Atlantisz, Bp., 1996. 175.
12. Uo. 228.
13. Kardos Tibor: *Morus Tamás élete és utópiája*. Előszó Morus Tamás: *Utópiához*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 6–7.
14. Uo. 7–8.
15. Frank E. Manuel – Fritzie P. Manuel: i. m. 94.

BÁLINT PÉTER

A FELTÉTELSZABÁS ÉS RENOVATIO FENOMENOLÓGIÁJA A NÉPMESÉBEN

A másodszorra kapott élet lehetőségfeltételei

■ A tradicionális népmesében a *feltétel*, illetve a *feltételszabás* olyan lényegi, az élet értelmének lényegére rámutató, ennél fogva a sorsbetöltést nyomon követő történet-szövegszerűségben olyan nélkülözhetetlen motívum, amely az egész mesemenetet és a hős sorsát az első pillanattól fogva meghatározza. Mondhatjuk azt is, hogy a mesében a feltétel eleve a rendelkezésre álló kollektív „tudáskészlet”¹ meghaladására és a „várakozási horizont áttörése” révén az új felismerések kifejezésére s ezzel egyidejűleg a tapasztalatok kicserélésére² szólítja föl a mesehóst. Ugyanakkor a feltétel olyan potenciális lehetőség, mely rejtetten ugyan, de benne van magában a létezésben (a mitikus-mesei *sorsszerűségben*), csak hát a lehetőség értelme még meg nem ragadott, ennek következtében értelemszféra-függése a hős tudatában nem áll össze lehetőségláncolatá, mely megvilágítaná a feltételben (mintegy az austini *direktívumban*)³ adott lehetőség valóra váltásának lehetséges mikéntjét, ezért is mondatik ki másvalaki tanácsában vagy a tanács értelmezését segítő tiltásban és parancsszóban, mely kizárja a rossz, a helytelen és a végzetes lehetséges választását. A feltétel végül is a szellemi énemre találás ajándéka, ahogy Jean-Louis Chrétien mondja: „Nem azért veszítem el magam ebben a fényben, hogy aztán *újra* magamra találjak, hiszen akkor az út maga soha nem törlődne ki, hanem azért, hogy végre valóban megtaláljam magam, hogy eggyé váljak szellemi énem tiszta lényegével, ami mindig is voltam.”⁴

Az otthonából kimozduló, világot járni/látni akaró hős, aki a védettségéből, önmagába begubózásból ki-mozdulása révén egy előre nem látott életszituációba kerül, nemcsak idegenként viselkedik, hanem saját maga számára is idegenné/mássá *válik*, és ezt a mássá válását csakis a Másikkal, másokkal való találkozásában képes értelmezni. Az idegen az előszörre értelmezhetetlen életszituációban belebotlik valakibe (egy királyba, egy segítő vagy ártó lénybe stb.), aki az előrehaladását biztosítandó vagy éppen sorsának kiteljesedését időlegesen gátlandó kötelező érvénnyel előír számára bizonyos feltételt, melynek értelmezése és teljesítése révén ismer rá rejtett képességeire (vagy fogyatékoságaira), és képes a másságát az elébukkanó Másik másságában értelmezni.⁵ Ellenben a mesei történetmondás természete szerint a feladatteljesítés közben a hős csapdába kerül, meghal, vagy éppen olyan lényvel/Másikkal találkozik, aki túszként csapdában leledzik vagy maga is valamiféle szimbolikus halál állapotába került korábban. A hős továbbjutásának, sőt további létezésének és boldogulásának feltétele a rá kirótt feladat szituatív értelmezése és teljesítése, önmaga bőréből kibújása; „vedlése” közben világokat (égit és pokolbéli) jár be annak érdekében, hogy ő maga és a Másik felszabaduljon túszságából: vagyis *újjászületése* révén megtalált és jelenné tett sorsát betöltse.

A mesében minden halál egyben az *újjászületés* reménységét/ígéretét hordozza, amikor is egy *másfajta*, az előző élettől gyökeresen eltérő, a korábbi hibáktól és bűnök-től megtisztult s egy új lételem-feltételt kínáló élet adományként adódik a mese-

hős számára. Az újraélni vagy az újjáéledni kifejezést jelen tanulmányban a jungi *renovatio* értelmében használom következetesen. A meseszövegekben – miként Jung érveléséből következtethetünk – egyfelől azt értjük az újjászületésen, hogy: „[...] a megújult személyiség nem a lényegében változik meg, hanem csupán a működései, részei gyógyulnak, erősödnek vagy javulnak meg”; másfelől pedig azt tételezzük, amikor a „tulajdonképpeni átalakulás, tudniillik az egyén teljes újjászületése” megtörténik.⁶ A mitikus sorsnak vagy egy mesei ártó lény varázshatalmának (a róheimi varázserővel bíró szavainak⁷) köszönhetően valamiféle szimbolikus halál állapotába jutott mesehős (vagy nekirendeltje) egyszeriben képtelenné válik az élet normális rendje szerinti egzisztálásra, mondhatni beláthatatlan ideig „hibernálódik”: „Majd ojan divat vót akkor az országokba, kirájak közt, ki mit álmodott, reggel mindenkinek be kellett vallani. Ez a fiatalember pedígen nagyobb veszéjt álmodott a kirájra, minthogy be is tejjesedett, hát nem vallotta be. Ezér a kiráj bosszúságába kú közzé rakatta. De hogy sorvagygon, ne hirtelen hajjon meg.”⁸

A szimbolikus halál állapotába⁹ kényszerített lénynek meghatározatlan ideig tartó túszként létezéséből kell „felgyógyulnia”, („kifehérednie”, megtisztulnia), miközben elszenvedti azt a *szorongást*, amiről Lévinas beszél: „A halál iránti szorongás éppen hogy a megszűnés lehetlenségében, a hiányzó idő és a még fennmaradó rejtélyes idő kétértelműségében áll.”¹⁰ A túsznak a halál tornácában létezése során kellő ideje van átgondolni mind az egyéni élete kizökkentségének valódi okát, mind a meg nem élt és meg nem értett boldogság iránti vágyakozásban a lehetetlen tovább *így-élni* érzetét; mind pedig a nem-lét, a látszólagos-létezés keservéből fakadó – Tengelyi értelmezésében *új felismerésből* születő¹¹ – tapasztalatát, mely a más létezőktől való elkülönülését, teljes magába zárttságát, megszólíthatatlanságát eredményezte. A túsznak következőképpen nincs és nem is lehet más célja, mint e „halál iránti szorongás” létállapotának meghaladása és a *túllépés*hez egy segítő lény szabadító szándékának kieszközlése különféle ígéretekkel, melyekről előszörre nem tudhatók, hogy az austini értelemben érvénytelenek vagy rosszhiszeműek-e, vagyis hogy az ígéretetés ellenére mégsem tartja be őket:¹² „A szerető a lét meghaladására törekszik, hogy megszabadulhasson a létet aláaknázó fenyegetéstől és ne essen áldozatul a hiábavalóságnak.”¹³

A *túsznak* „fogsága” alatt nem is lehet más feladata, mint a „megváltóra” várakozás során megtalálni a múltba vesző kezdetet, amely nem egyszerű ismétlés, nem egyszerű újrakezdés, nem is abszolút kezdet, ámde nem is nélkülözi az elmúlt lévinasi „tapasztalatát”,¹⁴ hanem olyan szenvedés, vezeklés által kiérdemelt létlehetőség, mely magában hordozza a jóra valósság, a jóság és legfőképpen a reszponzív etika tudatát. S amikor eljön az a lény, aki a szabadítására rendeltetett, a túsznak képesnek kell lennie felvenni a kezdeti lépést (arcán vagy szavain keresztül megnyílni és feleletre ösztökélni a másikat, aki nem kerülheti meg a valamikénti válaszadást¹⁵), az elrontott életét átgondolva képesnek kell lennie másként le- és megélni vele az immár másodjára ajándékba kapott életet. Ennek a megajándékozásnak (ajándékba kapott vagy megajándékozott létnek) persze *feltételei* vannak, amelyek mindkettejük számára kötelező érvényű elvárások és az elvárásinterpretációt követő teljesítések nyelvi alakzataiban és nonverbális gesztusaiban jelennek meg. Nem elegendő már – ahogy ezt Lévinas hangsúlyozza – az érkező másik megismerése, a válaszra és feleletre ösztönzés, a megmutatkozás, mindkettejük számára kötelező a *találkozás* és *érintkezés* és e kettőből származó új felismerések mérlegre tevése: „Az ember az egyetlen olyan lény, akivel nem találkozhatok anélkül, hogy egyúttal ki ne fejezném neki ezt a találkozást.”¹⁶ Azt viszont meg kell állapítanunk rögtön, hogy minden egyes találkozással érkező lény egyben „megváltó”: másként szólva *teremtő apa*, aki a találkozással érkezővel azzal az ígérettel szembesül, hogy a Másik megváltása reményében új létlehetőséggel kecsegteti őt, de ugyanakkor tudatosítja is őbenne, hogy a megajándékozott létnek melyek a teljesítendő feltételei, ő maga pedig kinyilvánítja, hogy kész elfogadni a vele szemben támasztott *feltételeket*.¹⁷

A feltétel – fenomenológiáját tekintve – olykor kérügmatis nyelvben (a beavatatlank előtti eltitkolás szándékával), máskor nyíltan kimondott, minden egyes részletre pontosan kitérő *elvárás*. Az első esetre kiváló példa Jézus beszéde, melyet *Márk evangéliumában* (Mk 10, 15) olvashatunk: „aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy kisgyermek, semmiképpen sem megy be abba.”¹⁸ Ellenben a mesékben azt láthatjuk, hogy a megváltásra érkezőnek az előre elmondott eseménysor olyan narratíva, mely

előrevetíti mind a saját képességeinek és fogyatékoságának átgondolását, erejének többszöri próbára tevését és kiteljesítését, ugyanakkor előre jelzi is a színen felvonuló mitikus lények erőszakos praktikáját, mely megpróbáltatások előtt nem menekülhet; mind a közös életük megteremtéséhez elengedhetetlenül szükséges áldozathozatal mi-kéntjét és nagyságát. A feltétel mindemellett a találkozás pillanatában elhangzott ígéretnek¹⁹ (az új létehetőséggel megajándékozás, az ajándékozás jövőbeni gesztusá-nak) mint performatív megnyilatkozásnak a *megeősítése*, amely az ígéret valóra vál-tatóságának tudatában és a megtartás szándékában fokozza a hős fizikai erejét, szelle-mi összeszedettségét, mivel arra ösztökéli, hogy a kezdeti kudarcokat legyőzve addig küzdjön, amíg el nem éri a kitűzött célt. A feltételben elhangzó narratíva tehát egyszer-re: segélykiáltás és önfeltárás, intelem és biztatás, példázat és kánon, mely kizárja az elé vizionált veszélyekkel szembeni küzdelemről szóló felesleges alkudozást, az önhitt-ségből fakadó megfontolatlan beszédet, a becs- és bírvágyból eredő könnyelmű ígérgé-tést, a túsznak tett ígéret előli szégyenteljes kihátrálást; de amely ugyanakkor megtanít-ja a hőst leküzdeni a kudarcból fakadó vereséget, restséget, hiábavaló önvádat, bizony-talankodást. A feltétel-narratíva továbbá múltidézés és bűnvallomás, beavatás és ado-mányozottságra ébresztés, amikor is elmondója előre vetíti és *be-láthatóvá* teszi a Mási-*knak* a sorsukat, jelen-valóvá avatja számára a jövőben lehetséges tulajdonképpeni-létét, *amivé* a feladatteljesítés után sorsszerűen *válnia kell*. A feltétel-narratíva elmon-dása után egyszerűen beleivódik a hős emlékezetébe,²⁰ s noha a Másiktól személyesen, a szemtől szembe viszonyában hallotta, akkor is hat, amikor távol van tőle, érte küzd, mivel belsővé tett hangként szólal meg a tudatában: felejthetetlenül. A másik hangja az *övévé* válik, s itt-létében olyan szellemi-fizikai összeszedettségre ösztönzi, mely a nála nagyobb erőkkal való szembeszállásra, diadalmaskodásra is képessé teszi, hiszen a monológ nyelvében immáron ketten nyilvánulnak meg: az ígérettevő és az adományozó az egymásért vállalt felelősségben. Éppen erről a nyelvben megnyilvánuló közösségiség-ről vagy testvériségről beszél Lévinas is: „A nyelv tehát testvériség, s ennél fogva fele-lősség a Másik iránt, vagyis felelősség azért, amit nem követtem el – a mások szenvedéséért és hibájáért.”²¹

Az időszakos vereség(ek) során a hős emlékezetében szóról szóra ismétlődik meg a narratíva, hogy a feltétel (s benne az utasítás és tiltás: maga a parancsszó) minden egyes szavának kellő nyomatékot és értelmet adjon. S ha esetleg valamelyik szó (amely Lévinas értelmezésében „lényege szerint oktató jellegű”²²) feledésbe merülne vagy ér-telme (intenciókkal és hangsúlyokkal telítettség²³) homályba veszne, minnek követke-ztében a felszabadításra váró lény halálát kockáztatná, végső soron kitenné a másikat az „abszolút erőszaknak, az éjszakában bekövetkező gyilkosságnak”,²⁴ a hős újramondja az eredeti narratívát. Az adott élelszituációban, tanulva a kudarcból, a felmondás (más-ként szólva az egész korábbi dialógus szövegösszefüggésében: a saját és az idegen/part-ner részéről elhangzó megnyilatkozások felidézése²⁵) során újraértelmezi a szavakat, melyek értelem-többlettel és megváltozott értelemösszefüggéssel bíró létmetaforákká válnak.

A feltétel-teljesítés a házasság szegletköve

■ Az egyik legismertebb mesetípusban (AaTh 513) halálos ágyán a királyné megeske-ti, egészen pontosan megátkozta a férjét: „Addig ne tudj megházasodni, ameddig az én fél pár cipőm nem találja valamilyen fehérnépnek a lábát!”²⁶ A király számára az élet-vitel további feltétele (mely valójában nem más, mint az élet normális rendjével szem-bemelenő átok) megkeseríti a haldoklónak esküvel megfogadott társkeresést, az általa kimondott feltételben elvárta: a hozzá *illeszkedő*²⁷ lényre találás útját. Az illeszkedés, vagyis az éppen megfelelőre találás elvárása (1) az első/eredeti feleség *helyettesítésének* gondját, mondhatni a „protézissel” történő pótolhatatlanságát vetíti elénk, ami a hosszúra nyúló és hiábavaló utazás/keresés során tudatosul a királyban/apában; (2) ugyanakkor az első/eredeti *nem kellő megeősítésének* gyanúját ébreszti bennünk, amit a szeretetlenségből fakadó kegyetlen végakarát: az átok kimondása igazol, mely a férjet az egyik legősibb és legtragikusabb bűnbe sodorja:

„– Eddig voltál a leányom, ezután leszel feleségem!

– Jaj, édesapám, hogy lehet az, hogy egy gyermek legyen az édesapjának a felesége?!

– Ez így van, mert anyád átka, Isten akarátja. Erről nem tehetünk.”²⁸

Az átok és a mítoszokból ismerős sors elhárítása és a varázserővel kimondott szó általi elvárásnak megfelelés elutasítása: egyfelől a királyi akarattal szembeszegüléssel, másfelől a kijelölt, de előzetesen nem választott sors alóli kibújással egyenértékű. Mindkettő súlyos és elkerülhetetlen büntetést von maga után, mégpedig azt a haragból és irigységből eredő *bosszút*,²⁹ mely az elvárással és átokteljesítéssel ellenkezőre vár. A veszedelmes konfliktusba került királylányról elmondható, hogy olyan életkörülmények között cselekszik és szenved, melyet nem ő maga hozott létre;³⁰ története ettől fogva a menekülésről és a szenvedésről szól, márpedig „minden történet, amely a szenvedésről beszél, bosszúért kiált és felhív az elbeszélésre.”³¹ (Ez a *bosszúnarratíva* a szüzsé további konfigurációjának és a változat teljes kibontásának az alapja.) A királylány egy tudós öregasszony tanácsára, mintegy önmaga védelmében, maga is teljesíthetetlennek tűnő feltételekhez köti a házasságot („Ha csináltatsz nekem piros bogárból egy rendbéli rézgúnyját, a feleséged leszek”); ellenben a vénasszony tudós unokatestvére rendre megoldja a király *helyett* a feladatot, amiért, ha kényszerűségből is, de megkapja lányától az ígéretet, hogy a felesége lesz. A csellel kikényszerített ígéret beválthatatlansága okán az ősi törvényhez ragaszkodó királylány megszöki apja udvarából, és a Zöld király fiához megy nőül, ámde a tőle született két megjelölt, vagyis „jegy alatti” gyermeket az áruhába öltözött apa/nagyapa megöli, és a szörnyű gyilkosság vadját a királynőre/lányára tereli, akit ezért a valódi gyilkos/apa tanácsára megcsonkítanak: „Ki kell hasítani a két csicsit, a két gyermeket az ölibe kell tenni, így valakivel vitessék fel itt nem messze az üveghegyre egy kétkerekű talyigába! Mikor a tetőre felérkeznek, ültesse fel s a két gyerekit szorítsa a vérző két csicsihez! S az üveghegyen eresse le a talyigát, hogy menjen izzé-porrá mindene!”³²

Az elkerülhetetlen bosszú (másfelől a „szökés” miatt kiérdemelt sorscsapás) egyszeriben bekövetkezik. Mivel a királylány (természetesen a gyermekei is) az Isten pártfogoltja, megcsonkítása ellenére is elkerüli a halált, sőt saját ítéletét fordítja az apja ellen;³³ a bosszú maga hívja ki a bosszúállást: az *istenítéletet*. A pártfogoló segítségével mind az anya, mind a két fiú visszanyeri fizikai épségét/egészségét, a *vízben* történő rituális mosakodás révén megtisztulnak: egyben *újja*-születnek.³⁴ Egy erdei tisztáson talált menedékhelyen várakoznak, hogy a mese logikája szerint oda érkező férj szolgálója segítségével rájuk ismerjen: a *találkozás* pillanatában voltaképpen magára az iszonyatos bűnre és a valódi bűnös kiletére *rá*-lásson. A meseszöveget zárlatában a királynétől elhangzó narratíva, mely az átok előli meneküléstől a sorscsapásig bejárt élettörténet megisméltése, egyszerre világítja meg az apai ősbűnt és kegyetlen bosszút („Ha már egyebet nem tehettem, megöltem a két gyermeket, elpusztítottam, hogy ne legyen kibe gyönyörködjék”), illetve az „Ímhol vagyok!” ígéretét elfogadó férj saját esküjéről való megfélelkezéséről, ami a nem kellő megbecsülésből és a szeretet kölcsönösségének megsértéséből ered. Annak a *be*-látása, hogy az átkozott sorsa elől hozzá menekülő hitves szeretetének és a „jegy alatt” születendő gyermekekkel való ajándékának elutasítása nemcsak a saját boldogságának elnapolását, de egyben a mesekezdetben felbukkanó szeretetnélküli-lét és az abból fakadó átok megisméltését okozhatja, felnyitja a király szemét: ettől fogva maga is jól lát. A találkozásban felismeri közös jövődöbéli sorsukat, ez a *felismerés* volt a feltétele az új étellel való megadományozottságának, az ítélet/átok alatt állásból történő megszabadulásuknak. [...]

A két *egyforma barát* típusú mesevariánsokból nem tudjuk meg pontosan, hogy a hős miért, milyen indítatásból és szándékkal megy vissza a *tetthezre*: a kút mellé, ahol a sárkányt a meséből nélkülözhetetlen diskurzus után megölte, hogy a várost/királyságot és a királylányokat megszabadítsa a bőszen garázdálkodó sárkánytól. „Egyszer aztán arra vette az irányt, ahol a sárkányokkal elbánt. Amikor odaért, arra a helyre, hát mit látott ő ott, mint egy vén, öreg asszonyt. És már akkor egy zsák meg volt szedve csontokkal – ez a sárkányokból volt –, és még szedegette tovább. Arra megy Jankó, látja, hogy mit csinál az öregasszony, odaköszön illendőképpen.”³⁵ Gondolhatnánk előszörre, hogy talán a lelkiismerete ébredt föl – ám a mese logikájából természetesen következik a gonosztevével való kíméletlen leszámolás, a titok fejében megkegyelmezés ígérete ellenére is. Noha szigorúan etikai értelemben a mesehős a sárkánnyal folytatott diskurzusban tett ígérete ellenére megszegi az adott szavát, tehát számonkérhetővé válik (ahogy a sárkány nem egy esetben számon is kéri a hőstől, hogy ti. betartja-

ígéretét), ám a mesehős nem megfelelni akar a sárkány kérésének/alkujának, hanem a cselekedeteiért és az általa okozott szenvedésekért éppen megfelelő ítéletet kiszabni akar rá. Az életvilág felett zsarnokoskodó, a normális rendet kizökkentő erőszakos hatalommal szemben nincs más mód leszámolni, mint a véglegesség és végzetesség következetességével. Ez nem a machiavellizmus mesebeli megdicsőülése, sokkal inkább az élet értelmének és jogának visszaperlése azoktól a szörnylényektől (óriásoktól, sárkányoktól stb.), akik – Vico szerint³⁶ – istenként vagy hőrozként akarnak rátelepedni az emberre.

E fenti érvelés igazsága mellett (s ez régóta meggyőződésem) ebben a mesenarratívában (is!) van a hősnek valami titkos bűne,³⁷ mely ugyan nincs pontosan kimondva/megnevezve,³⁸ nincs feltárva a jelenvalóságban (vagyis a hallgatóság elől a mondás most-jában elrejtett), mégis ott lappang a történet hátterében, és folyamatosan meggátolja a hőst abban, hogy felesége mellett élvezze a boldogságot, és az együttlét örömeinek éljen. Ehelyett örökké bolyong (miként nagyon sok mesetípusban ezt teszi az új férj), az erdőt járja, szolgáljával vadászik, királyfiakkal barátkozik, egyszóval az előkelő férfi (király) szerepét alakítja, amire Jean-Pierre Vernant utal egy helyütt.³⁹ Ez a rejtett bűn (vagy olykor inkább csak jellemgyöngöseség) valójában nem más, mint a vélt vagy valós szeretetlenségből (pontosabban a „találtsága” tudatában a másodlagosság, háttérbe szorítottság érzete okán) fakadó *öngyűlölet*, ami cseppet sem meglepően az önmegvetésbe csap át, s „mely elkerülhetetlenül maga után vonja az önmagamra kimért büntetés szükségletét”.⁴⁰ Ez a magyarázat kézenfekvővé válik Ordódy József *Két egyforma barátjában*:

„Azt mondja a *saját* gyermek:

– Hát ha te mégy, akkor én is megyek!

– Nem Jóska, te édesfia vagy édesanyámnak, *saját* gyermeke, neked itthon köll lenni velük és nekem meg menni köll! Mert mégis hogy legyen valaki, ha kiöregednek.”⁴¹ [Kiemelés tőlem – BP]

A *saját* gyermekkel szemben önmaga „idegen” státusával szembenező „talált” fiú nem leli többé helyét otthon; az adott otthon többé már nem az ő otthona, otthontalansága nyomasztó teherré válik, épp azért, hogy elvesztette azt, amiről sokáig azt hitte: az övé is. S bár a talált/kapott iker-hasonmás testvére is vágya világot látni, vele együtt menni, sorsában kiteljesedni, Jankó, mint testvére élő lelkiismerete, fiúgyermeki kötelességére figyelmezteti őt. Valójában hátra hagyni, ugyanakkor megelőzni szándékozik az „igazit”, hogy másutt és másvalakivel *saját* otthont teremtsen. (Tudjuk jól, egyébként is sok variáns szerint megelőzi őt: minden esetben jobb, tanultabb, realistább, talpraesettebb nála.⁴²) A „nem saját” gyermeket *saját* boldogságára/sorsára való rátalálása szembesíti azzal a ténnyel, hogy a másik szabadságának korlátozása következtében érkezett révbe, mintegy *helyette* aratta le a babért,⁴³ s ezért a ráelőzésért, jogfosztásért vádolja magát: így aztán egy szakrális rítus révén, a sárkány anyjának áldozza föl az életét. Halála a *másikat* hozza helyzetbe; a haláláról tudatosító jel (amit elindulásakor egyeztettek) hívásként foganatosul a Másik számára, cselekvésre mozgósítja az alteregót, aki úgy érzékeli a történeteket – Husserl meghatározásában –, „mintha én lennék ott”. Ám amikor a hős „ikertestvére” (aki „találtként” mindig csak *hasonló*⁴⁴, de egzisztenciakarakterét figyelembe véve soha nem lehet *ugyanaz*⁴⁵, csak az érzés szintjén a „saját énem modifikációja”⁴⁶) feltámasztja a királylányt szabadító hőst, s elárulja neki, hogy hitvesével hált (az együttválás szexuális értelemben vett érintkezése nélkül helyettesítette őt), a felszabadított leszámol az őt új életre keltővel, majd egy „mesei fordulattal” visszaadja neki az életét.⁴⁷ A két „én” (a valódi és a protézis) között a kommunikációs félreértésből származó konfliktus tisztázódik: az alteregó nem ígért semmit a hitvesnek a másik helyettesítése során, az „igazi” pedig hálás az új élettel megadományozottságért, s a hirtelen haragból elkövetett gyilkosságot maga is életadományozással kompenzálja. Ki-ki *saját* szerepét és önazonosságát tisztázva, együttesen visszamennek a fiatal hitveshez, s azzal a kérdéssel állnak eléje, hogy: megismeri-e, felismeri-e, voltaképpen ki is az igazi, a neki rendelt férje (másként szólva: ki mondta neki először és hitelesen azt, hogy: a „tied vagyok” és „Ímhol vagyok!”). A ki-választást és a felelősségteljes válaszadást megnehezítve kilátásba helyezik, másként szólva megfenyegetik, hogy amennyiben nem ismeri föl az igazit, nem tudja megnevezni az élete párját, mindketten véglegesen elhagyják. Az inkognitóba húzódó férj *feltételt* szab a lehetséges

új életük elé: „– Hát igen, most itt vagyunk, és ketten vagyunk. Hát most ismerd meg, hogy melyik a férjed kettőnk közül. Mert ha megismered, akkor itt maradunk mind a ketten, de ha nem, akkor megyünk mind a ketten. És többet nem látsz itt soha!”⁴⁸

Az ikrek által megfogalmazott feltétel ellentmond ugyan a marquard-i intéznek: „Azért élünk, hogy mások életét ne nehezítsük meg nagyon”⁴⁹ – mivel az együttmaradás és az újrakezdés feltétele: a jól látáson nyugvó helyes döntés nagyon is megnehezíti mind a ki-választás ügyét, mind a döntéshozó életét: egyetlen pillanat alatt megnyerhet, ámde el is veszíthet mindent. A feltételhez kötött próbatétel lényege szerint mindig akadálygördítés is a másik elé, ahogy ma szokás mondani: az elhatározottság (szándék) és az összeszedettség (éberség) *tesztelése*, amikor is nem kevés gondot/nehézséget okozunk a másiknak azért, hogy a figyelem koncentrációjára és az észlelést zavaró érzések, szenvedélyek megfékezésére készítjük. Az ikrek végtére is annak a belátására kényszerítik a fiatal hitvest – amit Marion az erotikus fenomenon kapcsán a „kölcsonös fogadalom” jelentéséről kifejt –, hogy magának is el kell köteleződnie az „Ímhol vagyok!” esküvel, és „jelentésként” kell fölkinálkoznia a férje számára.⁵⁰

A kiválasztás és döntéshozatal helyességét illetően nagyon is példaértékű az a fordulat, amikor az egyik mesében arra a régi szokásra hívják föl a nehéz próba elé állított királyné figyelmét, miszerint arról ismeri föl az igazi férjét, hogy álmában *átöleli* őt karjával. Csakhogy ez a néma felelet és meghittlen őrző gesztus olyan ritussá váló szokás, mely hosszabb idejű együttlét után alakul ki; e meseváltoztatban viszont több elem is ellentmond a szokás kialakulásának, ugyanis már az első együtt töltött este után „eltűnik” a férj, tehát sem a *hangja*⁵¹ (mely Benjamin szerint a nyelven keresztül manifesztálódik, s az ember mimetikus képességének utolsó bástyája), sem az esetleges *mozdulatai* (melyek könnyen elsajátíthatók) nem árulkodnak nyilvánosan. Ordódy József idézett *Két egyforma barátjában* akkor „lepleződik” le a férj, amikor (a félrevezetés, a megtevesztés tréfájáról mit sem tudva⁵²) a magát szíven szűrő hitvest megmentendő leugrik a lóról, hogy felkarolja. Ez a szintén néma gesztus: a *felkarolás* a másikért történő felelősségvállalást emeli ki, s természetesen háttérbe szorítja az eredeti feltétel teljesülését, megmutatván egyben a fiúk által támasztott feltétel értelmének értelmetlenségét.⁵³ Noha Marion túllép Lévinas etikai rendszerének központi tételén, hogy ti. a *szerelem kölcsönös*, hosszasan bizonyítván, hogy valamelyik félnek mindig elsőként és feltétlenül és jobban kell szeretnie,⁵⁴ az elköteleződésnek és a szeretet örökkévaló jellegének megőrzése nála is hangsúlyos marad: „A másiknak nemcsak ebben a pillanatban kell kinyilvánítania, hogy »Ímhol vagyok!«, hanem meg kell ígérnie ugyanezt minden eljövendő pillanatra is. Nemcsak mondania kell ezt, hanem ebben a mondasban el is kell köteleződnie, örökre szóló ígéretet is kell tennie.”⁵⁵ Ez a megmáshíthatatlan elköteleződés, hűség és az örök időre szóló ígéretek az, ami évezredekben át a keresztény házasság sarokköve volt. Bárhányszor belebotlik az ember, sőt tévedései, vétkei miatt egyenesen elbotlik a próbaköben, jobb, ha nem a házasság intézményét, a boldog együtt létezés és együtt lakozás elé támasztott feltétel betarthatatlanságát, hanem ön-maga jellembeli gyarlóságát vádolja bukásáért. Mesei tapasztalatból tudjuk, hogy kegyetlen szenvedésbe és hosszan tartó vezeklésbe kerül, hogy újfent felálljon, s a vele szemben korábban támasztott feltételek értelmét átgondolva: esélyt adjon a közös újrazkezésnek, akár itt a földön, akár az égi világban.⁵⁶ Ennek az újbóli felállásnak (mint újjászületésnek) a *hősiességét*,⁵⁷ vagy mondjuk inkább úgy: méltóságát, nagyszerűségét, emberpróbáló jellegét olyan körmőnfont érvekkel kétségbe vonni, hogy tudniillik az ember képtelen örök hűséget fogadni, képtelen *egyetlen* valaki mellett kitartani, olyasfajta cinikusság, a hagyományos közösségi törvények olyasfajta negligálása, mely az élet értelmét kereső embert az érzékliségben tobzódó ösztönlény szintjére fokozza le.

A tradicionális népmese – a faluközösség felhalmozott tapasztalata, pontosabban tudáskészlete – erre a lefokozott tudatszintből és érzékek tobzódásából fakadó összezavarodottságra, közösségi létformát és kánont sértő magatartásra is számos példát hoz. Jakab István görgevényüvegcsűri mesemondó nem is egy meséjében megjelenik az erotika, az „erotizált húsra” vágakozás (melynek mesebeli előfordulását több mesekutató is tagadta), mely az ösztönök elszabadulását és a hős feleségválasztásának kudarcát mutatja be. A *Feketebéli király* c. mesében az elvarázsoltságból felszabadított királylány egyszerre inti és ösztökéli Jánast: „Mindenesetre, *én nem vótam neked rendelve*, hogy feleséged legyek, de hogyha tetszised van, lehetek. Úgyhogy a kenyeret megkezdheted,

de bevégezni nem végezheted a kenyeret be. [...] Jánas megfogadta a lánynak az oktatását, na de hát nagyon melegen [sic!] vállalt a szerelemtől, mert nagyon szerelmes lett a lányba. Na, úgyhogy *mindenféle megtörtént* ottan, ami történnivaló vót azan az íccaka, egész hajnalig.⁵⁶ [Kiemelés tőlem – BP]

A feleségválasztás kudarca abban keresendő, hogy a feltételben megígért/megszabott „ajándékot”: vagyis a leendő náaszt (vagy más ígéretet) nem egyeztetették magával az érintettel (az adományozás másik részvevőjével), az elvárásolt lánnyal, aki megmenetése után vagy határozottan elhárítja a frigyét, vagy bosszút áll a tudtán/akaratan kívül kötött szerződés miatt, bosszúból megcsalja/elárulja az őt gúzsba kötő férjét. (Az is előfordul számos variánsban, hogy maga a feltételt teljesítő fél áll el a házasságtól,⁵⁹ mert idejében felismeri össze nem illeszkedő voltukat a neki ajándékozottal.⁶⁰) Ennélfogva az áthidalhatatlan távolság, az össze nem illeszkedés oka nem más, mint hogy képtelenek belépni egymás gondolkodásába, és benne maradni.⁶¹ Sőt, valamelyikük kihátrálni igyekszik e nyelvben levés lehetőségéből, s noha érti a hívást, de a hívásra adott felelet akaratlan vagy szándékos tévesztésen, félre- vagy mellébeszélésen, elnapoláson nyugszik, következképpen együttlétük kudarcához vezet. Minden egyes mesevariáns, amelyikben az össze nem illeszkedő pár valamilyen érdekből fakadó megfontolás, valaki általi meggyőzés okán együtt marad, a boldogtalanság állapotában szenved: e békételenségen változtatás jogát mint kényszerből kötött házasság kötelékének eloldását nemcsak hogy elismeri a mese, de üdvözlendőnek is tartja.⁶²

■ JEGYZETEK

1. Tengelyi László: *Tapasztalat és kifejezés*. Atlantisz, Bp., 2007. 284.
2. „[...] az újabb tapasztalatok sohasem cáfolnak meg *minden* előzetes elvárását, amely a korábban szerzett tapasztalatokból kinőtt.” Uo. 351.
3. Pléh Csaba: *A szaván fogott szó*. In: John L. Austin: *Tetten ért szavak*. (Ford. Pléh Csaba) Akadémiai, Bp., 1990. 16–17.
4. Jean-Louis Chrétien: *A felejtethetlen és a nem remélt*. (Ford. Cseke Ákos) Vigilia Kiadó, Bp., 2010. 93.
5. „A másik sajátos idegensége, amely elvi okoknál fogva különbözik a dolgok idegenségétől, épp abban nyilvánul meg, hogy a másik általunk neki tulajdonított értelemmel – szóban, arcjátékban és taglejtésben – olyan értelmet tud szembeszegezni, amely nekünk idegen, neki viszont sajátja.” Tengelyi: i.m. 32.
6. Carl Gustav Jung: *Az újjászületésről*. In: Uő: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. (Ford. Turóczy Attila) Scolar, Bp., 2011. 118–119.
7. Róheim Géza: *A varázserő fogalmának eredete*. Posner Károly Lajos és fia, Bp., 1914.
8. *(Az álmát eltűnő fiú)* In: Ortutay Gyula: *Fedics Mihály mesél*. Akadémiai, Bp., 1978. 193.
9. A mesében a *halál* számos szimbolikus formában jelenik meg: elvarázsoltság, betegség, alvás, erdőben bolyongás, fán kucorgás, kővé meredtség, téglaházba zárttság stb.
10. Emmanuel Lévinas: *Elkülönülés és beszéd*. In: Uő: *Teljesség és Végtelen*. (Ford. Tarnay László) Jelenkor, Pécs, 1999. 39.
11. „[...] a tapasztalat olyan értelemképződés színtere, amely megelőző várakozásokat keresztesz, és új felismerést érlel.” Tengelyi: i.m. 281.
12. Austin: i.m. 37.
13. Jean-Luc Marion: *Az erotikus fenomén. Hat meditáció* (Ford. Szabó Zsigmond) L' Harmattan, Bp., 2012. 45.
14. „A tapasztalat az értelem olvasata, megértése, exegézise, hermeneutika, és nem intuíció.” Lévinas: *Jelentés és értelem*. In: Uő: *Nyelv és közelség* (Ford. Tarnay László) Jelenkor, Pécs, 1997. 47.
15. „[...] az arc vagy akár egy hát meggörbödő vonala nem pusztán történeteket mond el, hanem egyszerűságra igényeket is támaszt velünk szemben.” Tengelyi: i. m. 277.
16. Lévinas: *Fundamentális-e az ontológia?* In: *Nyelv és közelség*. i.m. 11.
17. „– Én téged feleségül veszek, vedd azonban tudomásul, hogy soha semmiben sem szabad ítélkezned nélkülöm. / A lány ráállott.” *(Szegény ember okos leánya)* In: Kovács Ágnes: *Szegény ember okos leánya*. Román népmesék. (Ford. Bözödi György et al.) Népek meséi. Szerk. Karig Sára. Európa, Bp., 1957. 11.
18. *Biblia*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1975. Az Újszövetség könyvei, 65.
19. Az ígéret mesterséges és természetes aktusáról, és ígéretevő személyéről Schelernél találunk fontos különbségtevést; szerinte „Az ígéret [...] természetes aktus, amelyben a személy már az akarás jelenlegi aktusában «megvalósítandóként» tételez valamilyen tényállást (s nemcsak a jövőben megvalósítandóként «elképzel» vagy «megítél»); jövőbeliként csak a megvalósításhoz szükséges tett van adva.” In: Max Scheler: „Formalizmus és személy” In: Uő: *A formalizmus az etikában és a materiális etikétika*. (Ford. Berényi Gábor) Gondolat, Bp., 1979. 720.
20. Az emlékezet szót itt Lévinas értelmezésében használom: „Az emlékezet révén önmagamat utólag, visszamenőlegesen alapozom meg [...]”. Lévinas: *Az Ugyanaz és a Másik*. In: *Teljesség...* i.m. 38.
21. Lévinas: *Nyelv és közelség*, i.m. 129.
22. Lévinas: *Teljesség...* i.m. 51.

23. Mihail Mihajlovics Bahtyin: *A szó a költészetben és a prózában*. In: Uő: *A szó esztétikája*. (Ford. Könczöl Csaba) Gondolat, Bp., 1976. 207.
24. Lévinas: *Az arc és a külső*. In: *Teljesség...* i.m. 197.
25. Bahtyin: i.m. 197.
26. *A gonosz király leánya*. In: Nagy Olga: *Cifra János meséi*. ÚMNGY. XXIV. Szerk. Nagy Ilona. Akadémiai, Bp., 1991. 231.
27. Az illeszkedés kifejezés megtalálható a népmesékben, pl. a *Paval kapitány* egyik ének/dalbetéjtében: „Jöjj kedvesem, szeretkezzünk / hisz mi nagyon összeillünk”. In: Kovács Ágnes: *Világ Szépe és Világ Gyönyörűje*. Magyarországi román népmesék. Purdi Mihály meséi. (Hocópán Sándor gyűjtése) Népek meséi. Szerk. Karig Sára (Ford. Ignác Rózsa), Európa, Bp., 1982. 10.
28. Nagy: i.m. 232.
29. A mesebeli király apára pontosan illenek Arisztotelész szavai: „És azok, akik igazságtalanságot elkövetők, ha hatalommal rendelkeznek, félelmetesek, mert a bosszútól tartanak [...]” Arisztotelész: *Retorika* (Ford. Adamik Tamás) Gondolat, Bp., 1982. 101.
30. Paul Ricoeur: *A hármas mimézis*. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Bp., 1999. 259.
31. Uo. 292.
32. Nagy Olga – Vő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi*. ÚMNGY. XXVI. Szerk. Nagy Ilona, Akadémiai, Bp., 2002. 243.
33. „Így ekkor az asszony vérző sebbel, amelyik még akkor is omlott, hálát adott az Istennek, hogy a legnagyobb irigyt, a legnagyobb gyilkosát ő pusztította el. Hiszen az kivallotta, hogy a két gyermekit is ő pusztította el.” Nagy: *Cifra*, i.m. 244.
34. „-Igazán most, mindeféle feltétele megvan – asz mondja –, egymásé lehetünk – asz mondja –, csak fürdőszobába kell menni, me mind a ketten meg kell onnat fürödjünk, fürdőteknőbe, abba a tejbe, addig egymásé nem lehetünk.” (*A világ legnagyobb szabója*) Nagy-Vő: i.m. 200.
35. *Két egyforma barát*. In: Dobos Ilona: *Gyémántkígyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi*. Szépirodalmi, Bp., 1981. 167.
36. Giambattista Vico: *A költői bölcsességről*. In: Uő: *Az új tudomány*. (Ford. Dienes Gedeon és Szemere Samu) Akadémiai, Bp., 1979. 257.
37. Vő. Bálint Péter: *A „volt-vagyok” megjelenítése a mesében*. In: Uő: *Meseértés és -értelmezés. A kárpát-medencei népmesehagyomány vizsgálata*. Didakt, Debrecen, 2013. 99–124. (100). Olyasfajta bűnről van szó, amelyet meglehet sohasem követett el. A pszichológusok természetesen másféle magyarázatát adják a hasonmás szerepeltetésének, a lelki és értelmi fejlődés különböző fokozatait látva a két én egymásmellettségében.
38. Ha Ong megállapítását vesszük alapul: „A kimondott szó mindig esemény, mely időben zajlik [...]”, akkor az elhagatás nem más, mint eltítkolása az eseménynek, a véteknél/bűnnek, melynek az idejére sem derül fény. Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség*. (Ford. Kozák Dániel) Gondolat, Bp., 2010. 70.; „hiszen a feleségit szerette –, mikor nem volt hivatala, kocsival vagy vadászattal, evvel töltötte az idejét.” (*A gonosz király leánya*) In: Nagy: *Cifra*, i.m. 244.
39. „Ellenben a férfi az oikoszon belül a centrifugális elemet képviseli: ő az, aki az otthon biztonságos, elkerített terét elhagyja, hogy szembenézzen a viszontagságokkal, a veszélyekkel, a külső világ meglepetéseivel, ő az, aki kapcsolatba lép a külvilággal, érintkezik az idegennel. Legyen szó munkáról, háborúról, kereskedelemről, baráti kapcsolatokról, közéletéről, legyen a helyszín a mező, az agóra, a tenger vagy az országtétl, a férfi tevékenysége mindig kívülre irányul.” Jean-Pierre Vernant: *Mythes et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique*. La Découverte/Poche, Paris, 1996. 162.
40. Marion: i.m. 79.
41. *Két egyforma barát*. Dobos: i.m. 157.
42. „Kijárták a fiúk a kollégymotot. Mikor kijárták, József nem tudta, hogy ő ki vagy mi. Tanulni tanult, mert gondolta, hogy a tanulás örökké jó, s jó is lesz. Károly pedig mit gondolt? Hát minek tanuljak. Hát úgyis király leszek! Hiszen az anyja valamit pusmogott az édesgyermek fülibe.” *József és Károly*. In: Nagy: *Cifra*, i.m. 248.
43. A mesevariánsok ismeretében szólnunk kell arról, hogy nem mindig a „nem saját” gyermek indul el elsőként világot látni. Viszont az analitikus értelmezést igazolja az a tény, hogy az egyik mese tanúsága szerint a „hasonmás” az egymásra találást követően el is tűnik, mert csak árnyék volt, az „eredeti” gyermek másik fele, aki tevékenységével hozzásegítette az „újjászületettet”, hogy képes legyen a feleségével való boldogságra, tulajdonképpeni-létére találásra.
44. Jung beszél a belső átváltozás kapcsán az újjászületett másik/új lényről: „Ez az »új lény« a bennünk élő másik, a jövőbeli, a tágasabb és nagyobb személyiség, akit korábban a belső lelki barátunkként már megismertünk.” – Jung: *Az újjászületésről*. In: Uő: *Az archetipusok...* 134. Számos mesében a *másik* jobb tanuló, szorgalmasabb, körültekintőbb, megfontoltabb, mint a tulajdonképpeni hős. Benjamin a hasonló és a rokonság viszonyát ekként értelmezi: „Nem a hasonló létesít rokonságot. A hasonló csak ott, ahol az analógia fölé emelkedetnek bizonyul – és végső soron mindenütt ilyenek kíván bizonyulni –, csak ott lehet bejelentője a rokonságnak, amit egyedül az érzésben lehet közvetlenül érzékelni – sem a szemléletben, se a rációban –, szigorúan és szerényen azonban meg lehet ragadni a rációban. Az emberek rokonsága közvetlen érzékelés a nép érzésében.” Walter Benjamin: *Analógia és rokonság/Töredékek*. In: Uő: *A szírenek hallgatása*. (Ford. Szabó Csaba) Osiris, Bp., 2001. 99.
45. „A 'hasonló' (semblable) hiányos marad az 'ugyanaz'-hoz (même) viszonyítva. Arisztotelésszel szólva: a hasonló az 'ugyanaz' megértése a 'különbségben' és a különbség ellenére.” In: Paul Ricoeur: *Az élő metafora*. (Ford. Jeney Éva, átdolgozta Földes Györgyi) Osiris, Bp., 2006. 435.
46. Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Bp., 1998. 73.

47. *A fiú, aki érti a madarak nyelvét.* Dobos: i.m. 126–146.
48. *Két egyforma barát.* Uo. 175.
49. Marquard: *Az értelem reményének fogyókúrája.* i.m. 314.
50. Marion: i.m. 142–143.
51. „A hasonlóság szellemi ittlétének hazája azonban a nyelv, amely szavainak gyorsan elhaló hangjában (Laut) idézi meg a leggyorsabb és legillékonyabb teremtményt: a hasonlóságot.” Walter Benjamin: *A mimetikus képességről.* (Über das mimetische Vermögen. GS II/1, 204-213. p.) In: Uő: *A szirének hallgatása.* i.m. 295. Ong interpretációjában „a hangok érzékeltek forrásuk, az őket létrehozó test belső szerkezetét” (Ong: i.m. 67.) vagyis a testtel bíró lélekről hírt hozhatnának a királylány számára, ám alig hallotta eredeti férjét beszélni.
52. A kiválasztás mikéntje miatt tanácstalan királynénak a mézáróslégény siet segítségére, „Azon reggel vágott egy bornyút. Annak elővette a hólyagját. És abba a hólyagba beleszorgatta annak a bornyúnak a vérit, és elrejtette az asszony ruhája alá. És egy nagy kést adott neki, és azt mondta, hogy ezt rejtse el és menjen eljebek. Szólítsa meg őket: »Tudni akarom melyik az én férjem?» És ha azt mondják, »Ismerd meg!«, fogja azt a nagy kést, de vigyázva, hogy ne sértse meg magát, szúrja keresztül a ruháját és a hólyagot, abból kifröccsen a vér, ő ereszkedjen el. Akkor az ő férje le fog ugrani a lováról és föl fogja őtet karolni.” Dobos: i.m. 176.
53. Cifra János „Móré” meséjében a választás nehézségét megkönnyíti a valódi férj: „Hát nem tudta megkülönböztetni, hogy melyik az ő ura. Így tehát egyszer sírni kezd a fehérrép. A király úrfi kilépi, és ett mondja: – Én vagyok.” Nagy: *Cifra.* i.m. 80.
54. Marion: *15. § A kölcsönösség redukciója.* In: *Erotikus,* i.m. 93–97.
55. Uo. 141.
56. *A Tündér Erzsébet és a harkály c.* mesében a hős elrabolja a galambbá változott Erzsébet ruháját, s miután feleségül vette és elvitte a szüleihez, az anyja „tudatlanságból” visszaadja neki ruháját, amíg a fia alszik, s hiába költi őt az anyja, sőt a felesége is: „– Édes uram, lelke uram, ha még énsem látom akarsz a világon, az életbe, gyere el hozzám Feketegyász országba. Feketegyász országának Johara városába, ott megtalálsz engemet.” Nagy Olga: *Széki népmesék,* Kriterion, Buk., 1976. 159.
57. Erdemes e ponton Jungot idézni: „A közösség bátorságot, tartást és méltóságot adhat az egyénnek, amelyek elszigeteltségben könnyen elvesznek. Emlékeztetni tudja arra, hogy ember legyen az emberek között.” Jung: *Az újászületésről,* i.m. 130.
58. Nagy–Vöő: i.m. 213. Marion ezt az össze nem illeszkedést ekként értelmezi: „[...] az erotikus szituációban senki nem birtokol senkit, és senki sem találja magát megszállva a másik által, mert a hús mint hús nem ural és nem vethető alá semmilyen uralomnak, nem vezet és nem is követ.” Marion: i.m. 163.
59. „De nem kellett Jankónak a királykisasszony, ő csak a zsidó lánya gondolt, akinek a három tollat vitte. Igen ám, de a három toll a királykisasszonynál volt, az meg nem akarta Jankónak odaadni őket.” *A sárkány három tolla.* In: Kosova-Kolečányi Mária: *A harmatban fogant hajadon.* Szlovák fantasztikus népmesék. (Ford. Körtvélyessy Klára) Népek meséi. Szerk. Karig Sára. Európa, Bp. 1988. 88.
60. „Vót ottan dárídó, lakodalom mindén. De ennék [a királylányt megnevetető fiúnak] is vót egy elensége. Vót egy királfi, aki szerette vóna a kisasszonyt elvénni. De hát most mit csináljon, hogyan? – Felsőges királ – mondja a gyerök –, én nem akarok senkivel sem törődni, senkivel sem veszekedni, ha a királykisasszony nálam akar maradni, vagy ha elismer férjének, akkor itt maradok. Ha pedig nem, akkor meg megyek az én kecskéimmel tovább. – Nem úgy van, fiam, nem lehet! Én a szavamat kiadtam és ennek így kell lenni.” *A fiú meg a három aranyszőrző kiskecske.* In: Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék.* Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. XVI. Szerk. Ortutay Gyula, Akadémiai, Bp., 1971. 143.
61. „A beszélők számára a beszéd abban áll, hogy belépnek egymás gondolkodásába, és megpróbálnak benne is maradni.” Lévinas: *Diakronia és megjelenítés.* In: *Nyelv.* i.m. 192.
62. „– Na, nézz ide, fiam! – asz mondja –. Már mindegy – asz mondja. – Éltem, amennyit éltem véled, látam, hogy nem tudak boldog lenni, hát vidd el az erőmet, és légy boldog véle. Majd én – asz mondja – szerzek magamnak, amit szerzek, s leszek, ahogy leszek, mivel veszem észre – asz mondja –, nem vagyunk egymásnak adva az Istentől – asz mondja –, és akkor légy hát boldog, Isten veled!” *A Feketebéli király* Nagy–Vöő: i.m. 230.